

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адвокасі в бібліотечній сфері [Електронний ресурс]: посібник для бібліотекарів, користувачів і друзів бібліотек : на основі видання Амер. біб. асоціації : пер. з англ. / наук. ред. В. С. Паішкової. — Електронні дані. — Назва з екрана. — Режим доступу: http://libinnovate.files.wordpress.com/2009/12/advocasy-toolkit_final1.pdf*
2. Блэк С. Паблик рилейнз. Что это такое? / С. Блэк. — М. : Новости, 1990. — 240 с.
3. Загуменна В. В. «Адвокасі» без перешкод : про актуальну проблему сьогодення : потребу вільного та відкритого доступу до інформації / В. В. Загуменна // День. — 2010. — 12 серпня.
4. Загуменна В. В. Адвокасі бібліотек: поняття, сутність, мета, завдання / В. В. Загуменна, С. І. Барабаіш // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : VI Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, травень 2009 р. — К. : ДАКККіМ, 2009. — С. 77–80.
5. Загуменна В. В. Адвокаційна діяльність бібліотек — головні принципи та завдання / Загуменна В. В., Барабаіш С. І. // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 24–25 травня 2010 р. — К., 2010. — С. 110–112.
6. Лисицкий А. В. Из состояния «как сейчас» в состояние «как должно быть» (Библиотечная адвокация) / А. В. Лисицкий // Современная библиотека. — 2010. — № 3. — С. 10–17.
7. Мандрих В. Громадські слухання як елемент лобіювання : (посібник для громадських організацій, які працюють для розвитку малого та середнього бізнесу) / В. Мандрих, К. Ляїна, Е. Ламах. — К., 2002. — 60 с.
8. Столяров Ю. Н. Общетеоретическая секция Международной конференции «Крым-2010»: аналитический обзор докладов // Научные и технические библиотеки. — 2011. — №1.

Надійшла до редколегії 21.09.2011 р.

УДК 021.4 (091)

А. В. ПЕЧЕНА

ДО СТАНОВЛЕННЯ МАСОВОЇ РОБОТИ ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОТЕК: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Висвітлюється становлення масової роботи як виду комунікаційної діяльності вітчизняних бібліотек у контексті соціально-політичної трансформації суспільства. Визначаються історичні особливості впровадження форм масової роботи в бібліотеках.

Ключові слова: масова робота бібліотеки, масовий захід, бібліотечні форми роботи.

Освещается становление массовой работы как вида коммуникационной деятельности отечественных библиотек в

контексте социально-политической трансформации общества. Определяются исторические особенности внедрения форм массовой работы в библиотеках.

Ключевые слова: *массовая работа библиотеки, массовое мероприятие, библиотечные формы работы.*

Covers the establishment of mass communication as a form of domestic libraries in the context of social and political transformation of society. Determined by the historical features of the introduction of forms of mass work in libraries.

Key words: *mass of the library, the massive event, the library forms of work.*

Сучасна ситуація в українському суспільстві, викликана інформаційно-технологічними, політичними і соціальними змінами, зумовлює необхідність переосмислення бібліотекою свого основного призначення, перегляду своїх цілей і завдань, вибору оптимальних напрямів, видів і форм діяльності щодо організації соціально-комунікаційних процесів. Використовуючи новітні технологічні можливості накопичення, переробки і поширення інформації, бібліотеки ХХІ ст. продовжують виконувати свою гуманістичну місію, що полягає насамперед у створенні умов для реалізації інтелектуальних і духовних якостей людини як найвищої цінності суспільства. Одним із видів професійної бібліотечної діяльності, спрямованим на задоволення інформаційних, освітніх, комунікаційних, культурних, пізнавальних, дозвілєвих та інших потреб сучасних користувачів, є масова робота.

Багатоаспектному дослідженню масової роботи в її традиційному бібліотекознавчому визначенні в різний час присвятили свої праці Л. В. Беляков, Н. П. Буря, Є. А. Домаренко, М. Я. Дворкіна, В. Г. Дригайло, А. Д. Жарков, С. А. Єзова, О. Є. Матвійчук, С. Г. Матліна, Г. К. Олзоєва, В. Ф. Сахаров, Л. М. Туєва й ін. Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що досліджуваний вид діяльності змінював форми свого практичного втілення і набував певного змісту самого поняття «масова робота» відповідно до завдань бібліотеки в конкретний історичний період її функціонування. З огляду на це постає необхідність з'ясувати можливість і ступінь впливу історичних чинників на еволюцію бібліотечної масової роботи.

Метою статті є висвітлення розвитку масової роботи вітчизняних бібліотек як соціально-комунікаційного процесу.

За термінологічним визначенням це поняття означає «сукупність форм і методів усної і наочної пропаганди творів друку та інших документів серед читачів і населення» [7, с. 108]. Відтак у бібліотечній практиці термін «масова робота» використовується як стале поняття і в змістовому наповненні впродовж десятків років співвідноситься із термінами «пропаганда книги», «популяризація літератури», «бібліотечний масовий захід», «культурно-просвітницька робота», а останнім часом і з визначеннями «культурно-рекреаційна діяльність», «культурно-дозвілєва діяльність», «соціокультурна діяльність».

Однією з початкових форм бібліотечної масової роботи, спрямованої на підвищення культурного та освітнього рівня і позашкільної освіти народу, є народні читання. Вперше їх організація відбулась в Україні в другій половині XIX ст. Про це свідчать такі дані: О. Стронін та Д. Пальчиков започаткували в Полтаві платне читання лекцій російською мовою, які згодом видали в україномовному перекладі товариство «Просвіта» у Львові. Проте протягом деякого часу народні читання були під заборону царського уряду [11, с. 395]. В той час ця форма бібліотечної роботи не набула значного поширення.

У кінці XIX — на початку XX ст. міські думи, земства, товариства грамотності, просвітницькі товариства й окремі громадяни почали створювати загальнодоступні безплатні просвітницькі установи — народні бібліотеки, читальні, недільні школи [5, 217]. На думку засновників, подібні установи мали створити належні умови для тісного спілкування представників народних мас, забезпечити можливості для здобуття ними корисних знань і набуття практичних навичок, сприяти навчанню, духовному та культурному розвитку.

У 1903 р. Харківське товариство грамотно відкрило в Україні перший народний дім. Його споруда мала велику театральну сцену з глядацькою залю на 1000 місць, а також бібліотеку-читальню на 200 осіб, яка функціонувала одночасно і як картинна галерея. Культурно-просвітницька діяльність Харківського народного дому була надзвичайно плідною і багатогранною: організовувались літературні читання, наочні перегляди літератури, науково-популярні бесіди [9, с. 220–218].

Після революції 1917 р. на бібліотеки покладалося завдання «культурно-суспільного виховання народних мас», що означало беззаперечну участь у суспільному житті. Власне бібліотека, яка до революції була публічною, народною, стала називатись «масовою», основний принцип її роботи — партійність. Діяльність бібліотек скеровувалася в ідеологічне русло і розглядалась як засіб впливу на «масу», основу якої становив робітничо-селянський читач. Н. Крупська наголошувала, що «радянська бібліотека має значно наблизитись до мас, тісніше пов'язана з масами, і маси повинні вважати бібліотечну справу своєю кровною справою» [5, 91].

У складі Народного Комісаріату Освіти України створили Головополітпросвіт — комітет, завданням якого було проводити агітаційну пропаганду, здійснювати керівництво політосвітніми установами, зокрема бібліотеками, та координувати їх діяльність. У цей період в Україні набула масового втілення ідея поширення на селі знань через бібліотечні заклади. При сільських клубах почали створювати хати-читальні, змістом і напрямом роботи яких було: ліквідація неписьменності, поширення знань серед малограмотних, організація дозвілля населення. Ці завдання визначалися рішеннями VIII-го з'їзду РКП(б) (березень 1919 р.), I-го Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (травень 1919 р.) та «Положенням про хати-читальні», розробленим Народним комісаріатом освіти УРСР (липень 1920 р.) [19]. На хати-читальні покладалось насамперед функції осередків політичної агітації, а вже потім — центрів культурно-освітньої роботи на селі.

Бібліотеки проводили масову агітаційну роботу з різних питань, ініційованих партією: боротьба з буржуазними пережитками, ліквідація неписьменності, антирелігійна пропаганда. Перед ними поставало завдання розробляти різноманітні прийоми впливу на «читацьку масу», правильно тлумачення змісту тексту будь-якого твору, коригування інтересів запитів читача відповідно до «політичного моменту». З метою поширення комуністичної ідеології при бібліотеках створювали політичні гуртки, проводили лекції, доповіді, вечори запитань і відповідей. У 20-х рр. активно практикували організацію виставкової роботи, обговорення книг, голосні читання, політичні агітаційні кампанії. Популярними були «живі газети», театралізовані дійства, в основу яких покладалася сюжет боротьби між пролетаріатом та буржуазією і перемоги світової революції. Особлива увага приділялася залученню до масової роботи молодих читачів та дітей, адже в радянському суспільстві одним із головних завдань було моральне виховання підростаючого покоління, здатного до розвитку та зміцнення нового соціального порядку. Соціалізація дітей багато в чому визначалась їх участю в піонерській організації, члени якої мали підтримувати певний стиль поведінки, зокрема дотримувати певного кола читання [4, с. 31].

Отже, є підстави вважати, що саме в цей період, крім поняття «масова бібліотека», виникли терміни «масовий читач», «масове читання», «масова робота бібліотеки». Під впливом соціально-політичної ситуації, за якої книга ставала засобом пропаганди і поширення нових суспільно-громадянських цінностей, масова робота бібліотеки характеризувалась як ідеологічна, політико-просвітницька діяльність.

У кінці 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. почали відкривати перші Будинки культури, а в сільській місцевості — колгоспні та радгоспні клуби й бібліотеки, які ставали провідниками ідей індустріалізації, колективізації, соціальних змагань, виконання планів п'ятирічок [6, с. 105–106]. Відбулися зміни в системі управління політико-просвітницькою роботою: замість Головополітосвіти в складі Народного комісаріату освіти створені сектори масової політико-просвітницької роботи. Масового характеру набула антирелігійна пропаганда. У клубах та бібліотеках влаштовували атеїстичні виставки, проводили антирелігійні кампанії. Згодом почали створювати пересувні бібліотеки, організовували агітаційні виставки, які обслуговували віддалені населені пункти. Ставали популярними комплексні масові форми роботи — Свята книги, тижні та місячники книги, книжкові карнавали, літературні кіновечори. Тобто види і форми масової роботи урізноманітнювалися. Але всі вони спрямовувалися на комунікацію з читачем. Масова робота бібліотек уже в той час, незважаючи на її особливості, виконувала функцію соціальної взаємодії.

Наступні роки відзначались зростанням рівня освіти і культури населення, виходом друком перших творів радянської літератури. Зміни в соціально-культурному житті країни спонукали до виникнення нових форм масової роботи: активно практикували читацькі конференції, зустрічі з письменниками, обговорення книг, літературні екскурсії, бібліографічні

огляди, вечори робітничої критики, вечори ударників, літературні диспути, вечори художньої та наукової літератури, обмін відгуками про прочитане.

У період Великої Вітчизняної війни бібліотеки не могли функціонувати в належному режимі: в умовах фашистської окупації на території активних військових дій багато з них було знищено, закрито, зруйновано. Вся діяльність бібліотек, згідно з наказом Народного комісаріату освіти, спрямовувалася на пропаганду радянського патріотизму, зразків героїзму в тилу і на фронті, на антифашистську агітацію, мобілізацію моральних зусиль людей у боротьбі з фашизмом, висвітлення воєнних дій на фронті [6, с. 161–162]. Випускались інформаційні стінгазети, листівки, плакати. У фронтових умовах для обслуговування особового складу організовувались невеликі пересувні бібліотечки. З числа солдат виділялись книгоноші, які забезпечували воїнів літературою, будучи посередниками між ними та бібліотекою [6, с. 157].

В умовах обмеженості інформації в період 1941–1945 рр. великого значення набувала преса, особливо газетні видання. На основі газетних публікацій у бібліотеках використовувались такі форми масової роботи, як усні політичні інформації, голосні читання, доповіді, обговорення прочитаного.

У післявоєнний період (50–60 рр.) певною мірою активізувався процес відродження освітньої та культурно-просвітницької сфери, розширилась мережа культурно-дозвіллевих установ. У діяльності бібліотек у цей період певного розвитку набували гуманістичні тенденції, чому сприяла так звана «відлига» кінця 50 — середини 60-х рр. Послаблення ідеологічного тиску у сфері науки, культури, освіти сприяло активішому підвищенню читацьких інтересів, активізації читацької діяльності. Популярності набули такі форми роботи, як вечори книги, лекторії, гуртки. У читацькому середовищі розгорталися жваві дискусії, де обговорювались прочитані книги, творчість авторів тощо. Проте на початку 60-х рр. відбувалися зміни в демократичних тенденціях держави. Потреби суспільства в цей період орієнтуються на отримання науково-технічної та суспільно-політичної інформації. Фонди бібліотек активно поповнюються щойно виданими творами класиків марксизму-ленінізму, керівників комуністичної партії та уряду, відповідно здійснюється їх пропаганда. Це відповідним чином відобразилося на характері бібліотечної масової роботи, яка в 50–60 рр. мала назву масово-політичної, культурно-масової роботи [6, с. 202]. Разом з тим активізував випуск наукової та науково-виробничої літератури, на підприємствах, у науково-дослідних установах та інститутах відкривали науково-технічні бібліотеки. Їх подальша діяльність значною мірою відбувається під впливом системи формування соціалістичної свідомості: у наукових та науково-технічних бібліотеках запроваджується методика «керівництва читанням», що зумовило створення системи науково-інформаційної діяльності бібліотек на всіх рівнях [10, с. 24]. Саме в наукових та науково-технічних бібліотеках виникли такі форми масового інформування, як відкриті перегляди, «Дні інформації», «Дні фахівця», що поряд з усними журналами, вечорами поезії, читацькими конференціями незабаром широко застосовувались в практиці масових бібліотек.

Масові бібліотеки почали також виділяти читацькі групи, сформовані за спеціальними, віковими, фаховими ознаками, за характером читацьких інтересів тощо. Ця тенденція набула свого продовження в 70–80-х рр. ХХ ст., коли бібліотеки, здійснюючи масову роботу, об'єднували читачів у клуби. Саме зародження і значне поширення в бібліотечній практиці такої форми роботи як клуб за інтересами значно активізували масову роботу. Її поштовхування пов'язане також з тим, що в цей період здійснювалася централізація мережі масових бібліотек, налагоджувалася їх співпраця з іншими соціальними інститутами — школою, сім'єю тощо. Бібліотека стала активно використовувати не властиві їй раніше так звані «клубні форми» — літературні вітальні, вікторини, конкурси тощо. На сторінках фахової періодики навіть розгортались дискусії на цю тему, оскільки деякі колеги вважали, що таким чином бібліотека втрачає свою специфіку. Але, на нашу думку, впровадження зазначених форм сприяло розвитку соціокультурної й соціокомунікаційної функцій. Бібліотека стає суспільним місцем, що забезпечує комунікації між читачами, книгою та суспільством.

Зрештою, вибудувалась позиція, яка визнавала доцільність застосування «клубних форм», якщо їх основою буде літературний твір, видання. На особливості роботи окремих бібліотек вплинуло їх функціонування в складі культурно-спортивних комплексів, які у 80-х рр. створювалися з метою розширення та вдосконалення культурно-просвітницької діяльності. Культурно-спортивний комплекс являв собою сукупність установ культури, мистецтва, народної освіти й інших організацій, що здійснювали культурне обслуговування населення в межах певного адміністративного регіону [6, с. 8].

До культурно-спортивних комплексів, які створювалися в межах існуючих адміністративно-територіальних одиниць (села, селища, району, району в місті тощо) могли входити Будинки культури, бібліотека, спортивна школа, Будинки піонерів, музична школа, парк, музей, народний театр, художня майстерня та ін. Функціонування бібліотеки в культурно-спортивному комплексі визначало особливості масової роботи, форми і методи її здійснення. Пріоритетне застосування мали заходи, які відповідали віковим, професійним особливостям та творчим, дозвіллевим, духовним інтересам читачів. Бібліотекарі, використовуючи взаємозв'язок індивідуальних, групових і масових форм, прагнули зацікавити читачів, розширити їхню аудиторію. Саме такий комплексний підхід зумовив розширення взаємодії бібліотек з Будинками культури, клубами, музеями товариствами книголюбів, засобами масової інформації, що сприяло інтеграції традиційно бібліотечних та клубних культурно-просвітницьких форм. Відтак поширеними стали читацько-глядацькі конференції, вечори-зустрічі з діячами науки, техніки мистецтва, вечори шанування передових людей, вечори «портрети», масові свята — свято весни, свято урожаю тощо.

Таким чином, в умовах тісної взаємодії бібліотеки з іншими культурними інституціями у 80-х рр. масова робота характеризувалась як культурно-просвітницька діяльність і проводилась у двох напрямках: із застосуванням традиційно бібліотечних (книжкові виставки, відкриті перегляди, бібліо-

графічні огляди, літературні вечори) та клубних (кінолекторії, театралізовані свята, гуртки, клуби за інтересами тощо) форм роботи.

Поряд із розвитком закладених традицій масової роботи бібліотечна практика 80-х рр. визначила і нові тенденції, зокрема культурно-дозвіллеве спрямування масової роботи. Виникнення окремих форм роботи відбувалося під впливом широковідомих тоді телевізійних програм: інтелектуальної гри «Що? Де? Коли?», молодіжних розважальних передач «Анумо, хлопці», «Анумо, дівчата», «КВК». Дещо пізніше виникла телепередача «Поле чудес», відбувались телевізійні покази конкурсів краси «Міс Усесвіту», «Міс Європа» тощо. На зразок цих популярних телешоу в деякій творчій інтерпретації бібліотеки організовували турніри ерудитів, молодіжні ігрові й інтелектуальні конкурси, літературні «поля чудес», що може засвідчити особистий практичний досвід автора цієї статті. Ці заходи були розважальними, дозвілєвими, що в 90-х рр. дало підставу називати бібліотечну масову роботу «культурно-дозвіллевою діяльністю».

Кардинальні політичні й соціальні зміни 90-х рр., складні соціально-культурні, фінансово-економічні й інші проблеми не могли не відбитися на діяльності бібліотек. Суттєво скоротилося фінансування, погіршилося комплектування новою літературою. Змінили суспільний підхід, громадська оцінка роботи бібліотек. Характерною тенденцією 90-х, крім вирішення різноманітних проблем, стали пошук бібліотеками своєї індивідуальності, вибір пріоритетних форм і методів масової роботи. Соціальне розшарування суспільства, спричинене формуванням і розвитком підприємницької сфери, а також незайнятість певної частини населення вплинули на формування нових читацьких категорій і відповідно їхніх соціально-культурних потреб. Певних змін зазнали і форми масової роботи: літературні аукціони, інтелектуальні казино, брейн-ринги, літературні претензії, ток-шоу тощо.

Бібліотека кінця ХХ — початку ХХІ ст. позбавлена ідеологічного впливу і функціонує в умовах нової соціально-культурної та соціально-комунікаційної реальності. Під впливом демократизації суспільного життя сучасна бібліотека набула статусу соціального інституту, покликаного створювати умови для всебічного розвитку користувачів, реалізації їх творчих та інтелектуальних здібностей. У виборі пріоритетних форм масової роботи, що наразі визначається як соціокультурна діяльність, перевага надається тим, які повною мірою можуть сприяти формуванню високорозвиненої особистості, визначати її ціннісні орієнтири, створювати умови для спілкування і креативного розвитку, виховувати інтерес до читання. Насамперед це презентації книг, віртуальні виставки, клуби за інтересами, круглі столи, а також фестивалі книг, бібліотечні ярмарки, літературні марафони, літературні телемости тощо [8].

Отже, з огляду на аналіз виникнення та розвитку масової роботи бібліотек можна дійти висновку, що формування цього напрямку діяльності відбувалося в умовах суспільно-історичного переродження суспільства, в процесі трансформації його соціальних, духовних та громадянських цінностей і в різні історичні періоди пов'язувалося із позашкільною освітою (з 2-ї половини ХІХ ст. до 20-х рр. ХХ ст.), масовою, політико-просвітницькою

роботою (з 20-х до 30-х рр. ХХ ст.), культурно-масовою роботою (з 50-х до 70-х рр. ХХ ст.), культурно-просвітницькою роботою (з 70-х до 90-х рр. ХХ ст.), культурно-дозвіллевою роботою (до середини 90-х рр. ХХ ст.), соціокультурною діяльністю (кінець ХХ — початок ХХІ ст.).

Перспективним напрямом дослідження може бути визначення ролі роботи бібліотек у системі масових комунікацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бура Н. П. *Форми масової роботи з читачами в бібліотеках (1920–1930 рр.)* / Н. П. Бура // *Бібліотекознавство і бібліографія*. — 1991. — Вип. 30. — С. 127–131.
2. Девель В. *Городскія сельскія бібліотеки и читальни для народа* / В. Девель // *Русская школа*. — 1871. — № 7–8. — С. 214–233.
3. *Жарков А. А. Организация культурно-просветительной работы* / А. А. Жарков. — М. : Просвещение, 1989. — 237 с.
4. *Кафаркоз О. Бібліотека як складник системи радянських ідеологічних інституцій у 1919–1923 рр.* / О. Кафаркоз // *Бібліотечна планета*. — № 2. — С. 29–32.
5. *Крупская Н. К. О библиотечном деле : сборник* / Н. К. Крупская; *Гос. ордена Ленина б-ка им. В. И. Ленина*. — М. : Просвещение, 1974. — 272 с.
6. *Культурно-просветительная работа в СССР: учеб. пособие / ред. Т. А. Ремизова*. — М. : Просвещение, 1974. — 272 с.
7. *Массовая работа библиотеки // Справочник библиотекаря / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина; сост. С. Г. Антонова, Г. А. Семенова*. — М. : Книга, 1985. — С. 108–112.
8. *Матвійчик О. Є. Закономірності розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні [Електронний ресурс]*. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Kis/2009_2/15.pdf
9. *Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Т. 10: Народное образование в России*. — М. : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1912. — 351 с.
10. *Онищенко О. Розвиток бібліотечної справи в Україні наприкінці 50-х — у 80-х рр. ХХ ст.* / О. Онищенко, А. Дубровіна // *бібліотечний вісник*. — 2006. — № 3. — С. 24–38.
11. *Сірополко С. Історія освіти в Україні* / [ред. Ю. Вільчинський, А. Масенко]. — К. : Наук. думка, 2001. — 912 с.
12. *Хати — читальні // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: енциклопедичний довідник / відповід. ред. І. Ф. Курас*. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. — 580 с.

Надійшла до редакції 05.09.2011 р.

УДК 021.62

М. В. АПШАЙ

РЕГІОНАЛЬНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

Визначаються основні напрями діяльності бібліотек. Доводиться їх актуальність для виконання завдань розвитку соціально-культурної інфраструктури сучасної України.